

Ulf Hannerz

Centrum és periféria a kulturális áramlatban¹

Centre and Periphery of the Cultural Flow

Cultural flows in the world are organised within transnational rather than international ranges. Four organisational ranges, and the analysis of their interaction, can contribute to an easier comprehension of the global courses of culture. These ranges are: the state, the market, the style of living and migration.

Abból a tényből, hogy „mindannyian ugyanabban a világban élünk” úgy az 1960-as évekig csupán jámbor, bizonytalan politikai és eszmei felismerések következték. Azóta a társadalomtudományokban, a globalizáció értelmezésében általában egy aszimmetrikus nézet terjedt el, melyben a fogalmi kulcspárok a centrum (vagy mag) és a periféria; a metropolisz és a peremkerületek.

Az aszimmetriák jelen vannak a gondolkodás társadalmi szerveződésében is. De miféle aszimmetriák ezek? Milyen viszonyban van egymással a kultúra aszimmetriája, valamint a gazdaság, a politika és a katonai hatalom aszimmetriája? Hogyan befolyásolja a centrum/periféria viszony a világban a gondolkodás szerkezetét és a kultúra önkifejezését?

A politikai és katonai szempontból a XX. század nagy részében a világon két szuperhatalom létezett, és a többi ország bármilyen mozgásszabadságot gyakoroljon is, legyen az kicsi vagy nagy, a fennálló rendhez kényszerült igazodni. A század közgazdaságtudományi felfogása lényegében az Egyesült Államokat látja domináns szerepben, körülötte számos kisebb hatalom csoportosul, amelyek eltérő mértékben a felemelkedés és hanyatlás fázisaiban állnak. Vajon ha most a kultúra szempontjából nézzük, találmunk-e ezektől különböző hatalmat?

A dolgok mai állása szerint a kérdésnek két oldala van (ami lehet, hogy leegyszerűsíti a dolgokat). Előfordul kulturális termék a periférián, amely valamilyen módon válasz a centrum politikai és gazdasági dominanciájára. Itt a politikai és/vagy gazdasági értelmezés szerinti világrendszer nyilvánvalóan kap egyfajta kulturális elismerést. Másrészről létezik egy kulturális diffúzió. Ami a centrum/periféria viszonyt elsősorban meghatározza, az az előbb használt értelmezések szerinti mennyiségű és mértékű aszimmetriák rendszere. Amikor a centrum beszél, a periféria hallgatja, és többnyire nem beszél vissza.

Ebben az esetben, a világ kulturális központjai a meghatározás szerint nem esnek egybe a politikai és gazdasági centrumokkal. És a gyakorlatban? Kiindulásképpen gondolkodjunk átfogó terminusokban, mint egy minden nemzetet kulturálisan befolyásoló tényezőről. Lehetne azzal érvelni, hogy a centrum–periféria kulturális viszony a legkisebb időintervallumban sem csupán tükre a politikai és gazdasági hatalomnak. Amerika esetében tagadhatatlan az együtt járás. Azonban a Szovjetunió általános kulturális befolyása a világra, annak legerősebb hatalmi évtizedeiben is csak szerény keret között maradt po-

¹ Részlet Ulf Hannerz: *Kulturális komplexitás. Tanulmányok a gondolkodás társadalmi szerveződéséről* című művéből. (Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning. Columbia University Press, 1992, New York.)

litikai és katonai hatalmához képest. Lehet, hogy a kisebb hatalmak között Nagy-Britannia és Franciaország jelenleg kulturálisán jelentősebb központ, mint politikailag és gazdaságilag, bár ez talán vitatható. Japán, egészében – legalábbis eddig – gazdasági sikerei ellenére inkább alacsonyabb kulturális arculatot mutatott a világban (néhány kivételtől eltekintve). Exportjának legnagyobb hányada nem tűnik azonosíthatónak a japán kultúrával.

Így tehát ha a centrum/periféria viszony globális modellje a kultúrát illetően bizonyos fokú elkülönülést mutat, könnyen megérthető néhány példán keresztül, hogy mi áll egy nagyobb kulturális befolyás háttérében. Nagy-Britannia és Franciaország jelenlegi kulturális befolyása bizonyos fokig azt tükrözi, hogy a régi típusú gyarmati rendszer többé-kevésbé monopolizálni tudta a centrum/periféria kulturális áramlást gyarmatokra. Ez teszi ma is a világ számos részén Londont és Párizst nem csupán egy központtá, hanem a központtá. A régi gyarmati területeken a történelmi kapcsolatok még szorosabbak, mivel a rokoni kötelékek és a származás szintén összeköti a perifériát a centrummal. Amikor a kritikusok az ún. „kulturális hajlongás”-ra utalnak Ausztráliával kapcsolatban, az angolnak vélt dolgok iránti tiszteletet értik rajta. A nyelv beláthatóan szintén olyan tényező, amely kulturális befolyássá alakíthatja a politikai hatalmat, és azután konzerválja azt. Az emberek továbbra is angolul, franciául, portugálul beszélnek a volt gyarmatokon, még felszabadulásuk után is, és így a régi centrum/periféria viszony meghosszabbított élettartamot nyer. Ha mindez azt jelenti, hogy a kulturális centrum/periféria viszony fáziskésésben van a jelenhez és a kialakuló politikai és gazdasági hatalom szerkezetéhez képest, akkor Japán még jó eséllyel tehet szert nagyobb kulturális befolyásra a világban.

Egyesekben akár az is felmerülhet, hogy az embereknek metakulturális szinten eltérő elképzeléseik vannak a köztük és kultúrájuk között fennálló kapcsolatról. Általánosságban például az amerikaiak aligha feltételezik, hogy az általuk létrehozott gondolkodási és kulturális formákat csak maguk számára alkották; valószínűleg azért nem, mert környezetükben az idők során azt tapasztalták, hogy gyakorlatilag mindenki képes amerikaivá válni. Egyes franciák kultúrájukat, nem kis küldetésstudattal, úgy tekintik, mint a világnak nyújtott adományt. A japánok ezzel ellentétben – általános vélemény szerint – különösen találják azt a megjegyzést, hogy bárki „japánná válhat”, és a szervezett nemzetközi kapcsolatok keretében felmutatott japán kultúra többnyire olyan megvilágításban szerepel, mint amely inkább utólráható, mint általánosan elterjeszhető. (Figyelmet érdemel, hogy azok, akik elkötelezték magukat amellett, hogy a japán kultúrának egyes alapelveit a világban elterjesszék, többnyire nem japánok.)

Ha megmaradunk is annál az elképzelésnél, miszerint azok a helyek tekinthetők kulturális központoknak, ahol a kultúra kialakul, és ahonnan továbbterjed, akkor sem elégedhetünk meg azzal az általánosítással, hogy ezt a szerepet csupán egy maroknyi ország tölti be. Az egyik oldalon túl sokat feltételezünk, s a másikon túl sok hiányzik. A kulturális kifejezés széles skáláján az országok nem mindig gyakorolnak ugyanolyan szintű hatást. Az amerikai befolyás jelenleg igen sokrétű, de valószínűleg leginkább feltűnő a tudomány, a technika és a tömegkultúra területén; a francia befolyás inkább az elit kultúra egyes területeire terjed ki, s ezzel összefüggésben olyanokra, mint a szakácművészet és a divat; de nagy érdeklődésre tart számot a japán társaságok magas szintű szervezési és belső kulturális tevékenysége. Vagy még különlegesebb módon az olyan helyek, mint például Vatikán, vagy a síiták szent városa, Qum, a világ egy részét bizonyos okokból szintén centrum/periféria kapcsolatba szervezi kulturálisán.

Ebben az összefüggésben azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy különösen az olyan területeken, mint a tudomány és a technika, a tudás nemzetek közti terjedését gaz-

dasági, politikai vagy katonai előnyök végett aktívan is akadályozni lehet. Sőt, arra utaló jelek is vannak, hogy a tudás terjedésének befolyásos körökből kiinduló akadályozása mindinkább teret hódít. Ez gyakran a különböző központok közti versengések meghatározó eleme, mely egyben a központok és perifériák közti kulturális áramlást is akadályozza, fenntartva ezzel az előbbieket előnyét.

A központ/periféria viszony szerkezetének egy másik jellemzője lehet a sok kapcsolódó elem. Néhány ország, a magas szintű kulturális tevékenysége következményeként, jelentős befolyással rendelkezik egy-egy régió belül, ilyen például Mexikó Latin-Amerikában vagy Egyiptom az arab világban. Ezen esetekben a közös nyelvnek és a kulturális hagyományoknak jelentős hatása lehet, ugyanakkor a kulturális termékek belső piacának nagysága is elősegítheti, hogy egy-egy ország a régió más országaiba is exportálható javakat hozzon létre. Az ilyen regionális központok termelésüket mind forma, mind tartalom tekintetében teljességében a régió belüli piacra alapozhatják, de működhetnek úgy is, mint kulturális közvetítők: az elsődleges központokból származó hatásoknak a régió által jobban befogadhatóvá alakításával.

A világ kulturális folyamatának sokfélesége – úgy tűnik – sokkal kifinomultabb szerkezetet rejt annál, mint ami néhány, minden téren elsődleges centrumot tartalmazó centrum/periféria szerkezetben lehetséges. Továbbá ha valaki fel akarja vázolni a világ jelenlegi kulturális áramlatainak térképét, nyilvánvalóan fel kell tennie azt a kérdést is, hogy milyen mértékű a perifériák visszahatása, ami nagyjából egyenértékű avval a kérdéssel, hogy milyen hatást gyakorol a harmadik világ a nyugati társadalmakra.

A közelmúlt kulturális történetéből, ha ilyenfajta ellentétes irányú áramlásra gondolunk, elsőként talán a jamaikai reggae zene, a hindu bölcsélet vagy a dél-amerikai regnyek jutnak az eszünkbe, mely esetekben a perifériákról teljesen kiérlelt kultúra áramlott a centrum felé, olyan kultúra, amelyet a periféria egyidejűleg tudott továbbadni és megtartani. Valóban vannak ilyen esetek, s ha ezek nem is mennek újdonság számba, de számuk növekedhet. Ezekről a fejezet végén még további szót ejtünk. Bár kívánatos lehetne a világ kulturális cseréjéről mint kiegyensúlyozottabb folyamatról beszélni, a jelen helyzetben az aszimmetria dominanciáját aligha lehet nem észrevenni.

Azután vannak másféle kulturális mozgások a perifériáról a centrumba, amelyek önmagukban példáznak más módon egy másfajta aszimmetriát. Némelyik magába foglalja a gondolat sajátos megtestesítését: művészeti, rituális vagy egyéb jelentőséggel bíró tárgyakat, amelyek nem kicserélhetők a periférián, de egy bizonyos időben kiviteltre kerültek a centrum gazdasági és politikai fölényének hatására, és múzeumok vagy egyéb gyűjtemények felvásárolták őket. Sőt, itt a periféria érezhető kulturális hanyatlása figyelhető meg; különösen gyakran abban a tekintetben, hogy a régió maga hogyan férhet hozzá saját kulturális örökségéhez; míg az, ami eltávolításra kerül, az a centrum meghatározása szerint a periféria nagybetűs kultúrája. Ez mostanság vita tárgyát képezi, mivel a periféria azt követeli, hogy olyan tárgyakat, amelyekre ők erkölcsi alapon jogot formálnak, azt ne bocsássák többé áruba, hanem kerüljenek vissza származási helyükre.

Van egy hasonló jellegű, perifériáról a centrumba való mozgás, melyben az antropológusok és hozzájuk hasonló emberek játszanak szerepet. Sok, a perifériáról való ismeretanyag jobban hozzáférhető a centrum számára, mint magának a perifériának, és különösen centrumbeli periféria-szakembereknek, mert a centrumnak nagyobb a kapacitása, hogy bizonyos módon rendszerezze és analizálja az ismereteket. A centrum kiaknázhatja az ismeretekhez a nyersanyagot a perifériából oly módon, hogy az ismeret ugyanakkor ott is maradhat. Ugyanakkor az informátoroknak és másoknak nem kell feladniuk ötleteiket, amiket továbbadtak. Az anyag finomítása gyakran csak a centrum intézeteiben tör-

ténik, és egyáltalán nem biztos, hogy a végtermék visszakerül a perifériára. Ezt a centrum/periféria aszimmetriát néha akadémiai imperializmusnak nevezik; mint látható, ez együtt jár egy ellentétes irányú áramlással, amelyet általában kulturális imperializmusként emlegetnek.

Egyébként mindez csupa általánosság, kezdeti módja a kulturális menedzsment mindent magába foglaló vizsgálatának. Valójában nem jutunk nagyon messzire, ha a nemzetek kulturális befolyásáról beszélünk; a nemzeteknek mint államra szervezett szereplőknek csak korlátozott részük van a kultúra globális áramlásában. Az egyes államok tevékenykedhetnek USIA-hoz, a Fullbright Bizottsághoz, a British Councilhoz vagy az Alliance Française-hez hasonló szervezetek képében, vagy együttműködhetnek olyan szervezetekben, mint az UNESCO. A világon a kulturális áramlások azonban többnyire más; inkább transznacionális, mintsem internacionális keretek között szerveződnek. Amikor amerikai, francia vagy mexikói befolyásról beszélünk, akkor egy sor különböző, összetett aszimmetrikus viszonyt veszünk egy kalap alá, és valószínűleg néhány szimmetrikusat is, az egyensúly kedvéért. Ennek következtében jobb rálátásunk lesz a kultúra globális áramlataira, ha azokat négy szervezeti keret: az állam, a piac, az életforma és a mozgás értelmezése szerint, valamint az ezek közti kölcsönhatás szerint tekintjük át.

(Fordította: *Jacsev Nikolai*)